

Дніпропетровський державний університет

МІХАЛІНЧИК Лариса Георгіївна

УДК 883.3.09-2

ТВОРЧИСТЬ М. КОЦОВИНСЬКОГО В РУСЛІ "ФІЛОСОФІЇ ЖИТТЯ"
(ВІД НАРОДНИЦЬКОЇ ДО МОДЕРНІСТСЬКОЇ ПАРАДИГМИ)

Спеціальність: 10.01.01.- українська література

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ - 1997

00751391 (Q)

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Дніпропет

Науковий керівник - доктор філологічних наук **НАРІВСЬКА** Валентина Данилівна, завідувач кафедри філологічної та культурологічної підготовки журналістів Дніпропетровського державного університету

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук **ГУНДОРОВА** Тамара Іванівна, провідний науковий співробітник відділу теорії літератури Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

кандидат філологічних наук, **ПРОСАЛОВА** Віра Андріївна, доцент кафедри української літератури Донецького державного університету

Провідна установа - Кіровоградський педагогічний університет ім.В.Винниченка, кафедра української літератури

Захист відбудеться "19" листопада 1997 р. о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 03.01.20 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Дніпропетровському державному університеті (320025, Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, корп. I, ауд. 1305).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Дніпропетровського державного університету (вул.Казакова, 8).

Автореферат розісланий "18" листопада 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат філологічних наук, доцент

Н.П. Олійник
Олійник Н.П.
(підпис)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню творчості М. Коцюбинського з врахуванням соціокультурного контексту епохи, в якій відбувався перехід на нові світоглядні константи, своєрідно систематизовані та онтологічно осмислені в роботах представників "філософії життя". Визначення місця М. Коцюбинського в складних процесах становлення якісно нового періоду української літератури, аналіз художньо-естетичної еволюції митця безпосередньо пов'язується з дискусивною і не розв'язаною до цього часу проблемою становлення нової естетики в художній культурі України рубежу віків, що відбувалася в протистоянні народницької та модерністської парадигм.

Стан дослідження проблеми засвідчує певну етапність в осмисленні творчості М. Коцюбинського і в цілому, і за певними проблемами, в тому числі й заявленою нами. Зазначається, що звернення до прози митця сучасниками носило переважно несистемний, оцінювальний характер (М. Євшан, В. Леонтович, Л. Старицька-Черняхівська, М. Могилянський) із загальним констатуванням новаторства художника і наголошенням на "європеїзмі" та "артистизмі" письменника. Літературно-критична думка 20-30 рр. орієнтована на більш цілісне осмислення творчих засад М. Коцюбинського. У поле зору потрапляють питання "психоідеології творчості" (Ф. Якубовський), "натуралістичного імпресіонізму" (А. Музицька), своєрідності нової літературної техніки митця (І. Лакиза). Саме в цей час складається стійка традиція розглядати стильову манеру письменника як імпресіоністичну, але у висвітленні становлення нового письма М. Коцюбинського превалює хронологічний принцип (С. Єфремов, А. Лебідь). Аналіз літературного оточення та впливів (М. Зеров, П. Філіпович, А. Шамрай, М. Рудницький) не має цілісної світоглядної основи і не виходить за встановлення окремих аналогій. Ряд літературознавчих робіт 60-х рр. (Л. Іванов, Н. Калениченко, М. Костенко, П. Колесник, Ф. Приходько) визначаються переважно вульгарно-соціологічним підходом до складних художніх процесів, тому творчість М. Коцюбинського розглядається або з частковим виананням імпресіоністичної поетики, або з її повним запереченням. Лише з кінця 80-х рр. дослідження спадщини митця повертається в русло власне літературних процесів. Праці В. Агеевої, Ю. Кузнецова буду-

ються як цілісні дослідження природи імпресіонізму М.Коцюбинського. Проблема модерністської естетики в художній творчості, формування нових концепцій особистості, необхідність філософського обґрунтування літературних тенденцій епохи XIX-XX ст. визначають сучасний стан наукової думки (Т.Гундорова, С.Павличко). Але і на сьогодні оцінка творчості М.Коцюбинського досить дискусійна. Між визнанням і запереченням залишається місце художника в літературному модернізмі початку XX століття, заявлена необхідність осмислення філософських засад імпресіонізму (Ю.Кузнецов) не отримала системного окреслення. У літературознавстві діаспори дана проблема не була заявлена як наукова.

Актуальність теми дослідження. Нинішній *fin de siècle* багато в чому генетично повторює тенденції порубіжжя в осмисленні кризового стану культурної самосвідомості, тому дослідження творчих пошуків Коцюбинського в контексті філософсько-естетичних надбань часу видається особливо актуальним. Творчість письменника потребує цілісного естетичного розгляду з урахуванням тих конструктивних ідей, які вже висловлені філологічною наукою в умовах реформації літературознавчої свідомості. Грунтовного дослідження вимагають онтологічна основа художніх форм вираження у творчості митця, своєрідність "перехідної" гносеології та становлення нових світоглядних структур, що адекватно відтворили історичний та соціокультурний алам порубіжжя. Конструктивним бачиться формування принципово нової концепції творчості М.Коцюбинського, побудованої як на динаміці становлення художніх констант митця, так і на введенні його творчості в широкий контекст філософсько-естетичних та художніх пошуків сучасної письменникової епохи з визначенням місця М.Коцюбинського в такому складному процесі, яким є український модернізм на початку XX ст.*

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Ро-

*Дослідження філософської змістовності художньої літератури належить до провідних тенденцій у сучасній науковій думці. Див. в цього приводу Berlin G. Vico and Herder: Two studies in the history of ideal.-L.,1976.-XXVII, 228 p., Галинская И. Литература и философия: проблемы взаимодействия // Новая литература по культурологии. Вып. II.-М.: ИНИОН РАН, 1995.- С.60-77; Давыдов Ю. Вегство от свободы.-М.:Наука,1978.-248 с.; Vianul T. Philosophie si poezie.-Bucuresti,1971.-114 p.

бота виконувалася в руслі міжвідомчого наукового плану Міністерства України.

Мета і задачі дослідження. Обраний аспект проблеми, стан її наукової розробки визначили мету роботи: формування концепції "М.Коцюбинський у руслі "філософії життя" як системи переходу письменника від народницької парадигми до модерністської в її генезисі, динаміці та формах побутування.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- виявити специфіку культурно-історичних та літературних тенденцій рубежу XIX- XX ст., що формувалися в руслі "філософії життя", у їх співвіднесеності зі спрямуванням розвитку Коцюбинського-художника;
- розробити типологічний ряд концептуальних компонентів структури нового типу філософствування у творчості українського класика;
- виокремити модифікації творчої особистості як типу функціонування модерністської свідомості у прозі митця;
- дослідити специфіку смислотворчих параметрів художньої картини світу у творчості М.Коцюбинського;
- проаналізувати своєрідність побутування художніх форм умовності (міф, утопія).

Об'єктом дисертаційної роботи обрано творчість М.Коцюбинського 1898-1914 рр., його архівні матеріали, епістолярну спадщину.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що майже вперше в українському літературознавстві зроблена спроба дослідити філософський, естетичний генезис індивідуальної структури модерності у творчості М.Коцюбинського, з'ясувати особливості побутування художньо-естетичних модерністських форм у прозі митця за допомогою порівняльно-типологічного аналізу концептуальних домінант "філософії життя" в системній єдності соціокультурного та міфопоетичного методологічних підходів.

Практичне значення одержаних результатів. Детальний аналіз філософсько-естетичних засад М.Коцюбинського як відображення соціокультурних реалій рубежу XIX - XX століть дозволяє значною мірою доповнити наукову уяву про генезис, естетику та поетику українського модернізму, розширити знання про своєрідність взаємодії літературних напрямків, течій цього періоду з філософсько-естетичною світоглядною системою порубіжжя.

ЛІБ ім. В. Сосуринського

ЛІБ ім. В. Сосуринського

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при читанні лекцій, в спецкурсах і спецсеминарах з історії української літератури, при написанні дипломних і курсових робіт студентами-філологами, а також у факультативних курсах з історії української літератури у школі.

Дисертація є особистим внеском здобувача щодо вирішення кардинальної літературознавчої проблеми "Коцюбинський і український модернізм". У зв'язку з цим у статті, написаній у співавторстві з Л.В.Темченко "К особенностям художественных модификаций концепции творческой личности в русской и украинской литературе начала века", автору дисертаційного дослідження належить розробка концепції творчої особистості в естетиці М.Коцюбинського.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри філологічної і культурологічної підготовки журналістів Дніпропетровського державного університету. Матеріали даної дисертації лягли в основу доповідей, виголошених на міжнародних наукових конференціях "Регіональне і загальне в історії" (Дніпропетровськ, 1995), "Література й історія" (Запоріжжя, 1996), "Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур" (Дніпропетровськ, 1995, 1996, 1997), VI Кримських міжнародних шмелевських читань "Русская литература XX века в контексте мировой культуры" (Алушта, 1997), міжвузівських наукових конференціях "Поетика художнього твору" (Херсон, 1996), "Университетский ученый: облик, образ, модель" (Москва, 1997), підсумкових конференціях у Дніпропетровському державному університеті (1994, 1995, 1996, 1997).

Основні положення роботи були викладені в 5 статтях, тезах 4-х доповідей.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (210 найменувань). Робота викладена на 170 сторінках основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність і наукова новизна, визначаються мета і завдання дослідження, подається характеристика стану вивчення теми, розкривається методологічна основа і методика дослідження, показується апробація наукових положень роботи.

Перший розділ "Художньо-естетичні пошуки Михайла Коцюбинського" присвячений виявленню основних тенденцій у становленні нової творчої концепції митця. Творчість письменника в усій своїй проблематиці засвідчила кризовість буття порубіжжя ХІХ-ХХ ст., внутрішньо організовуючись як відкритий процес пошуку шляхів "доповнення світу до гармонії". Особливість художнього аналізу дійсності визначали апокаліптичне відчуття зрушених ритмів звичайного часу, втрату і розрив ав'язків, що утримували єдність людини і світу. Відповідно в центрі уваги поставала особистість з "розколеною" свідомістю, причому розпад на взаємопротилежні, взаємвиключні рівні пізнання супроводжувався різноспрямованими тенденціями руйнування-творення. Відкриття структурованості внутрішнього світу людини обумовлювалося і переорієнтацією на більш складні й багатовимірні філософські моделі буття, що приходили на аміну позитивістській картині світу ХІХ століття, абстрагованій від конкретно-індивідуальних реалій життя. Художні пошуки М. Коцюбинського типологічно співвідносяться з тенденціями загальноєвропейської культури, і визначальним постає насамперед віднайдення нової єдності мозаїчного світу. Письменник, типологічно включаючись в характерне для свого часу експериментаторство в жанровій формі "малої прози", переходить від риторично-дидактичного дискурсу ("Хо", "Посол від чорного царя") до сповідальності ("З глибини", "Цвіт яблуні"). В українській літературі початку ХХ століття плідно продовжується європейська (Водлер, Якобсен), російська (Тургенев) традиція "поезій у прозі", до якої звертаються О. Кобилянська, Н. Кобринська, В. Стефаник, Г. Хоткевич, М. Черемшина. Франкова метафора "магічної лампи" означувала загальну тенденцію переструктурування художніх творів "нової генерації" (в якій чільне місце належало М. Коцюбинському), коли сюжетна основа починає визначатися перебігом відчуття, драмою свідомості особистості, а ліричний герой адійсно естетичну обсервацію дійсності. Шлях, яким іде М. Коцюбинський, вибудовується як загальне спрямування на створення обрааності, що виступала б символом, вказівним знаком на "четвертий", суб'єктивний вимір реальності. В останньому буттєвий світ, перетворюючись на частину внутрішнього життя особистості, не втрачає своєї чуттєвої форми і не перетворюється на абстраговані понятійні структури. Людина у письменника не піднімається над реальним світом і не щезає, розчинюючись у ньому, а, переживаючи драму внутрішнього життя, включається у драматичну

буттєвість універсуму ("На камені", "В путях шайтана"). Імпресіоністичне світобачення, елементи якого стають провідними в літературних творах М.Вороного, О.Кобилянської, М.Коцюбинського, Г.Хоткевича, М.Ядріва, визначалося, насамперед, зміною механізмів мотивації поведінки людини. Звернення до екзистенціальної проблематики (самотність, відчуження, пошук сенсу буття) актуалізували відтворення внутрішніх процесів як відкриття і осмислення нових граней психіки особистості. Для Коцюбинського перехід до імпресіоністичного письма відбувався як процес формування модерністської парадигми, бо імпресіоністичне мистецтво по-своєму долало породжену раціоналістичним абстрагуванням відчуженість від живого, безкінечно розмаїтого світу, утверджуючи цілковиту неповторність кожної спостереженої миті, ігноруючи усереднені схеми, системи й ієрархії цінностей, своєрідно "розвіювало" той "смуток за буттям", який деяким філософам рубежу століть видавався знаком часу. Надійшим джерелом пізнання стає досвід психічного життя. Орієнтація на закріплення першого, миттєвого враження мала на увазі максимальне наближення до природи, до правди дійсності, побаченої неупередженим оком. Що ж до української літератури, то імпресіонізм постав ще й як явище по-своєму переламне - між народницьким реалізмом і модернізмом.

Отже, хоча письменник і вважав свою творчість приналежною царині реалізму, цілий ряд суттєвих ознак свідчить про відхід його, починаючи з ліричної мініатюри "На крилах пісні (картка з щоденника)", до імпресіоністичного світосприйняття, основою якого було самоспостереження над своїми враженнями, відчуттями (в чому не раз визнавався М.Коцюбинський у листах до О.Аплаксіної). Прагнення віддзеркалювати кожний момент життя в артистичній формі, синкретизм художньої манери, коли провідною стає синестезія (звернення до суміжних видів мистецтва - архітектури, живопису, музики), в цілому визначають художньо-естетичні пошуки модерністської літератури порубіжжя (імпресіонізм, експресіонізм, символізм). Імпресіоністична поетика, до якої органічно тяжіє М.Коцюбинський, формувалася як своєрідне художньо-естетичне осмислення фрагментарного, розірваного світу, де художник "аводив" і намагався возз'єднати хоча б у власній цілісності втрачену гармонійність буття. Останні процеси безпосередньо визначалися у проблемному полі осмислення кризового світу "філософією життя".

Як уявляється, для М.Коцюбинського "la philosophie de vie" -

своєрідний філософсько-естетичний комплекс, формування якого базується на спадковості європейської філософії, культури, на сприйнятті феноменів європейської думки як духовної *incunabilis*, оскільки наприкінці XIX століття тенденція включеності національних культурних процесів (у тому числі й українського) як частин єдиного цілого в загальноєвропейський контекст стає провідною.

Представниками "філософії життя" (Бергсоном, Дільтесем, Зімме-лем, Ніше, Шпенглером) утверджується особливий органістичний погляд на життя як на першопочаткову реальність, в якій людина не протистоїть світові, але має з ним одне й те ж буттєве начало. "Повернення до природи" в новому концептуальному баченні світу прозвучало як трактування синонімічності життя і творчості, тому, з одного боку, увага філософів була звернена на досягнення законів буття творчої особистості, специфіки її переживання, яке (за Дільтесем) знаменувало перехід від світу фізичних феноменів до духовної дійсності, з іншої сторони, відкриті, не маючі форми завершеного вчення філософські системи західноєвропейських мислителів відзначалися легітимністю щодо реалізації в художній літературі, бо філософи не просто зверталися до метафоричності викладу, але й об'єктом уваги обирали засоби мистецтва, його символічну природу, творчу інтуїцію як єдину форму досягнення законів живого універсуму. Саме "філософія життя" визначають звернення до індивідуальних форм реалізації буття, наповнюючи новою значимістю часопросторову проблематику (теперішнє як наповнена реальністю мить у Дільтея, бергсонівська "тривалість" часу безпосередньо актуалізуються в імпресіоністичній поетиці), наголошують на "межовому" характері перебування у світі людини (Зімель), говорять про трагізм, через який тільки й відбувається становлення особистості. У контексті філософсько-естетичних пошуків Ніше, Дільтея, Ортеги-і-Гасета повертаються в маргіналії у культурну думку такі поняття як гра, тілесність свідомості, актуалізується міфологічне та утопічне мислення. "Філософія життя" задає смислову проблематику модернізму на рубежі віків як в західноєвропейській, так і в слов'янських культурах. Специфіка художньої трансформації М.Коцюбинським провідних тенденцій нового типу філософствування стала основним предметом дослідження в наступних частинах роботи.

У другому розділі "Концепція творчої особистості Михайла Коцюбинського" аналізуються основні структуроутворюючі моменти, що визначають становлення модерністської парадигми у прозі українсь-

кого письменника. Звертається увага на дослідження художньої трансформації концепції гри у творчості митця. Як відомо, витoki формування ігрового трактування буття людини йдуть ще від Геракліта ("вічність - дитя, що грається"), визначають духовний простір барокової культури (життя як гра і життя як сон), набувають цілісного концептуального завершення в естетиці Шеллінга (вища форма держави як естетична держава, де вільна творчість організовується за ігровим принципом), проте лише в роботі Хейзінги набувають значення знаку-символу світової культури. У модерністській парадигмі визначення гри як певного типу буття задасться Ніцше, який вводить розрізнення діонісійського й аполлонівського начал. У першому виявляється радість, святковість гри, "блаженне захоплення, що піднімається з надр людини і природи", в аполлонівському началі переважує внутрішній лад, відокремленість від зовнішнього світу, своєрідна часопросторова підпорядкованість. Між такими двома полюсами і відбувається розгортання цілого ряду концепцій творчої особистості у європейській культурі.

Для Коцюбинського основним моментом у визначенні нового типу особистості постає відхід від народницької парадигми. Так, в етюді "Лялечка" письменник поєднує два основоположні буттєві статуси, сформовані в руслі традиції народництва - учитель як наставник і просвітитель має та жінка - берегиня родових і соціальних устоїв. Звертаючись до однієї з центральних тем модернізму (ілюзія - дійсність), письменник художньо трансформує мотив "гри з собою", вмотивовує її безцільність і згубність ("лялечка" не реалізує себе в грі, а тому не відчуває повноти життя). Дослідження "внутрішньої порожнечі" традиційних косіїв народницьких ідеалів (вчитель і лікар) здійснює і Г.Хоткевич ("Саргісе Шуберта").

Театралізація життя, втілена вже в семантиці назв (образок "Поодинок", новела "Дебют"), у М.Коцюбинського набуває відтінку негативності у трактуванні, оскільки пов'язується з проблемами внутрішньої несвободи героїв, їх приреченості на "дурну безкінечність" блукання по колу. Подібний умовний рух, на відміну від концептуального ніцшеанського "вічного повернення", у Коцюбинського отримує ознаки "розсіквання свого "я" у грі, в якій осягнення "істинності буття" (за Хайдеггером) неможливе. Внутрішнього сенсу означений феномен набуває лише в особливій ситуації, коли йдеться або про визначальну роль людини у грі з власною смертю чи

смертю інших ("Невідомий", "Persona grata", "Подарунок на іменини"), або про підкореність особистості грі зі смертю як фатуму ("Цвіт яблуні"). Саме в такому трактуванні гра дійсно набуває здатності відкривати для героїв М.Коцюбинського можливість подолання своєї одновимірності, а отже і неповноти.

Ігрове начало відкриває багатовимірність існування, набуваючи функцій прояснення природи художньої творчості, краси, ідеалу. Говорячи про типологічне вирішення бінарної опозиції "гра - смерть", не можна оминати західноєвропейську традицію (Водлер, Золя, Мопассан, Уайльд), яка в українській літературі анаходила різне втілення. Якщо Г.Хоткевич ("Портрет"), М.Яцків ("Завіт") більш орієнтовані на інфернальність творчого начала, містицизм (хоча й поверховий), то Коцюбинський задає парадоксальну, на перший погляд, ситуацію: герой намагається смислосформити те, що ще тільки має відбутися і одночасно є найдревнішим - зустріч життя і смерті ("Цвіт яблуні"). Для таких взаєморівноправних, взаємозалежних і в той же час взаємообумовлюючих начал неможливий синтез. Тому максимально загострена антитетичність не вирішується через анняття на вищому рівні, а вимагає пошуку медитативного компоненту, що в художній системі М.Коцюбинського реалізується в образі цвіту, який одночасно постає і символом життєвого буяння і емблематикою смерті.

Перетворення суб'єктивного світу людини в об'єкт дослідження вмотивовує звернення до виявлення буттєвих основ людини-артиста. Саме така особистість потрапляє в поле зору О.Кобилянської, Лесі Українки, І.Франка. Митцями аналізується свідомість людини, яка зазнає своєрідного відокремлення від зв'язків буття і протиставляється їм в якості суверенної індивідуальності. У циклі ліричних мініатюр "З глибини" М.Коцюбинський прагне до осмислення особливого стану, в якому перебуває герой в новому свідомстві ("Самотній"). Онтологічна даність самотності характеризує стан особистості, що пориває в природними, родовими, соціальними зв'язками, переживаючи глибоку внутрішню кризу. Самотність домінує навіть у коханні - найвищій інтимно-екзистенційній єдності, тому в художньому світі М.Коцюбинського це почуття постає як проблемна категорія можливості, так до кінця і не реалізована ("З глибини", "Тіні забутих предків", "На острові"), хоча тема протесту ("Сон", "На камені") не набуває трагічного безвиходдя і заперечення щастя. Ще одним логічним продовженням мотиву самотності є від-

сутність материнських зв'язків у світі, який живе пульсуванням між есхатологічними прозріннями та апокаліптичними настроями ("Він іде!").

Стан творчої особистості у творах М.Коцюбинського подвійний, що типологічно відповідає ствердженню Зімелля про "межовий характер людської екзистенції" (особистість, самовизначаючись, весь час фіксує навколо себе межі і одночасно сама виступає як своєрідна межа). У Коцюбинського амбівалентний характер буття людини вирішується як "сонячне двійництво" героя ("на небі сонце, на землі я" - "Intermezzo"), посилюване роздвоєнням сонця (людина - "інший" - гасить одне світило і запалює друге). Герой письменника знаходиться не "над" і не "поза" світом, а займає середнине положення як місце "аустрічі і перехрещення духу й життя" (Шелер). Творче начало у М.Коцюбинського розпадається на два якісно відмінні компоненти структури - твориме (принципово незавершене, відкрите, із самоствердженням у самому акті творення) і створене (кінечне, стає у своїх рамках), визначаючи трагічно-двоїтий характер образотворення. Останнє безпосередньо аналізується в філософсько-естетичних роздумах про стосунки творця і твору Зімелля. У Бергсона ж така форма розгортання творчого процесу постає як фєрверк, у якому творчий порив залишає як відпрацьований матеріал все, що безпосередньо у цьому пориві формується. Окрім того, французький мислитель знаходить ще один, не менш значимий образ, говорячи про безперервне "розсіювання нашого "я" як життєвої форми, в якій реалізується вітальна енергія. "Збирання" власного "я" у Коцюбинського стає можливим у спогляданні, в якому встановлюються і відновлюються зв'язки, що тримають гармонію буття ("Невідомий", "В дорозі"). Активне споглядальне начало своїм об'єктом має і творче діяство ("Intermezzo"). Тобто останнє не набуває, як, скажімо, у символістській світоглядній орієнтації, деміургійних ознак, перевищуючи всі інші стани буття, а постає як один з епіфеноменів, адатних прояснювати істинність, реальність життя, а не виначати дійсність як артефакт ("З глибини").

М.Коцюбинський орієнтований не на деміургічність творчої особистості, а на вміння "читати велику книгу природи", в чому простежується типологічна співвіднесеність з к'єркегорівським запереченням трагічності героя романтизму (останній навіть у найвищому суспільному запереченні і протесті має опору на суспільство), тоді як "лицар віри" у датського філософа єдиний здатний ос-

мислити трагізм дійсності, піднявшись до життєствердження. У Коцюбинського відбувається типологічне осмислення такого особистісного буття як "лицарства краси", яка в художньому світі письменника з гносеологічного плану переходить до онтологічного, коли буттєва природа краси дає змогу перевести в доступні для чуттєвого сприйняття форми сутнісно значимі духовні проблеми, тобто ідеальне постає в якості природного.

Важливою проблемою, яку приносить і актуалізує "філософія життя", є проблема "тілесності свідомості", тому смерть і життя у письменника мають свій крик ("Intermezzo"), залишають сліди ("Persona grata", "У грішний світ", "Невідомий"). Особливого значення набуває танець і пісня ("Тіні забутих предків", "На острові"), типологічно співвідносячись з переповненим внутрішнім змістом "філософським танком Заратустри" у Ніцше.

До життєствердження герой Коцюбинського приходить від втоми (вичерпаної, агасаючої пристасті до буття), напоюючись "соком життя" (сонячним світлом як материнським молоком, криничною водою, що дістається з втаємниченої глибини ("Intermezzo"), червоним вином ("На острові")). Суттєвим елементом в концепції життєстверджуючої людини постає сон ("брат смерті").

У третьому розділі "Міфологічні й утопічні модалі в поезії Михайла Коцюбинського" зазначається, що специфіка художнього мислення рубежу віків актуалізує міфологізацію (первісну форму світосприйняття) та утопічне продукування (високорозвинений момент соціальної творчості людини). Ці процеси набувають особливого значення і починають відігравати провідну роль у духовному самоусвідомленні саме в кризові моменти історії. Слід зазначити, що міфотворчість ХХ століття багато в чому руйнувала стереотипи сприйняття міфу, традиційних сюжетів, образів. Письменники були орієнтовані на створення якісно іншої системи морально-психологічних характеристик і мотивацій. Прагнення вийти за соціально-історичні та просторово-часові рамки з метою виявлення загальнолюдського змісту було одним з моментів переходу від реалізму ХІХ століття до модернізму Нового часу. В українській літературі ця тенденція виявилася у творчості О.Кобилянської ("Думи старика", "За готар", "Ніоба"), Лесі Українки ("Іфігенія в Тавриді", "Кассандра", "На полі крові", "Орґія", "У катакомбах"), І.Франка ("Лісова ідилія", "Майові елегії", "Мойсей", "Смерть Каїна"). М.Коцюбинський продовжує характерну для його часу полемічну авер-

неність до біблійної образності, переосмислюючи і наповнюючи історичними реаліями мотиви месіанства та воскресіння ("Він іде!", "Лист", "Persona grata", "Fata morgana").

Індивідуальна свідомість як центроутворююча константа в модернізмі є одним із суттєвих чинників. Процеси неоміфологізації на початку XX століття визначалися саме домінуванням особистісного начала, суттєво відрізняючись від первісної міфології, що виірвала в колективному повасвідомому. У М.Коцюбинського звернення до міфологічних моделей осмислення буття знаходить своє художнє вирішення у повісті "Тіні забутих предків". Міфологічна структура повісті розгортається як певна "універсальна міфологічна схема" (В.Топоров), у якій через текст космологічного змісту отримує вирішення певне надзавдання. Для М.Коцюбинського останнє - це одне з вар'ювань центральної проблеми "філософії життя" - проблеми творчого начала. Трансформуючи характерні дискусії щодо інфернальності творчих процесів, їх двоструктурності і містичної амітовності, Коцюбинський вбачав витоки творчості не в "первісності" світу (остання позаморальна, а тому не може привести до повноти буття; скоріше, навпаки, "первісність" як непросвітленість, темрява душі не дають людині змоги вирівнитися зі світу стихій та інстинктів - "Що записано в книгу життя"), а в здатності утримувати трагічність переживання, що вивисує над часом і смертю особистість. Повість "Тіні забутих предків" вибудовується автором як своєрідний код загадки (одночасно загадки смерті і життя).

Проблема ідеалу, загострюючи осмислення розриву дійсності та ілюзії, актуалізує поряд з міфологічними моделями глибокого освоєння світу утопічні. У роботі дисертант виходить з розуміння утопії як втілення певного типу свідомості, тобто особливого типу бачення людиною навколишньої дійсності (саме таке трактування превалює в конценціях утопічного у XX столітті - К.Мангейм, Є.Шацький). У такому ракурсі аналізується повість "Fata morgana". Коцюбинський, вибудовуючи твір як "текст-міф" (термін З.Мінц), досліджує розпад старих форм організації світу, здійснюючи парадоксальну "перестановку", коли існує як істинне, належне і необхідне - мрія, тобто утопія, а дійсність "відмирає". Орієнтація в переживанні, мисленні і діяльності героїв на фактори, реально відсутні в дійсності, надають письменнику змогу проаналізувати складний утопічний комплекс, до якого входять архетипні уявлення про "золотий вік" та "втрачений рай", первісну гармонію людини на

землі (Маланка Волик); хіліастичні подолання розриву ідеалу й дійсності (Хома Гудак); мотиви народно-соціальної утопії, що вирішувалися через опозицію Правди-Кривди (Прокіп Кандаюба); долітературні (казка, легенда) утопічні форми вирішення соціальних протиріч (Панас Кандаюба); соціалістичний утопізм (Марко Гудак). Специфіка утопічного світу в повісті зумовлена, насамперед, тим, що в поле зору потрапляє ритміка спалахування і згасання соціальної енергії колективної свідомості. Означені процеси стають предметом осмислення в літературі порубіжжя. Своєрідність позиції Коцюбинського в типологічному ряді висвітлення утопічної проблематики (М.Горький "Мати", Е.Золя "Жерміналь", В.Реймонт "Мужики") виявляється в тому, що для українського письменника неможливе створення ідеального соціуму у світі, де не відбулося духовне відродження людини, що й зумовлює процес деміфологізації месіанських мотивів, які отримували позитивне вирішення в загальному контексті бачення часу рубежу XIX-XX ст. як своєрідного повторення періоду становлення неофітських спільнот. У Коцюбинського утопія набуває тимчасової реалізації, в результаті якої дійсність перетворюється на криваву драму. Остання для письменника не може мати щасливого епілогу, тому міфологема *fata morgana* трагічно визначається (на відміну від естетизації образу в ліриці М.Вороного - збірка "Фата-моргана"), обумовлюючи й сюжетну структурованість повісті загалом. Якщо перша частина твору - це ще співіснування двох взаємовиключних начал, але співіснування на межі хаосу, потопу; деструкції, то друга частина - позне "випадання" людини зі стихій, втрата ав'яків універсуму. Неприродне зрушення призводить до спустошення, замирання у безмовності (земля виснажена, вогонь і вода поєднуються, але поєднуються в руйнуванні, а стихія повітря - стихія просвітлення і своєрідного виходу на більш високий рівень розвитку - розпадається, знищується, тому небо в художній картині світу повісті "Fata morgana" опускається на землю, дим і туман заповнюють простір). У результаті дійсність відмирає, оскільки неістинними є її структури, але і світ мрії (утопії), на мить даючи гармонію, розпадається, бо руйнуються ав'яки універсуму (утопічне переростає в антиутопічне).

Міфологічне моделювання утопічного світу цілком змотивовується, адже саме в руслі первісної міфології формуються на рівні колективного позасвідомого первинні стійкі мотиви, що виявляються і в утопії: мотив катастрофи і гармонізації хаосу; архетип ге-

роя-рятивника. Коцюбинський відмовляється від соціальної наповненості ідеалу, що обумовлювала утопічний детермінізм, який характеризувався антиіндивідуалістичною спрямованістю, розчиняючи "я" в колективній волі. Для письменника більш органічною стає загальна орієнтація неоміфологізації дійсності початку ХХ ст. на панестетизм (за Ю.Лотманом, З.Мінц, Є.Мелетинським). Для української літератури в такому феномені виявляється природа модерністської естетики. Порівняння "ins Blau" О.Кобилянської, шукання блакитної квітки у Лесі Українки, прагнення до "хоча б клаптику далекого блакитного неба" у Вороного, плавання-політ серед блакиті моря і неба у Коцюбинського ("Сон", "На острові"), підносячись до традицій німецького романтизму, виявляють ідеально-естетичну потребу прекрасного, що реалізувалася в житті, вибудованому за "законами краси". "Естетичний утопізм" (Т.Гундорова) в українській літературі початку ХХ ст. типологічно орієнтований на романтичну утопію, в якій основними чинниками були: переважання чуттєвого начала над раціональним; союз людини і природи; виривання особистості з увічаних зв'язків (соціальних, родових) і перенесення її в центр окремого, самодостатнього світу. Коцюбинський у творчості останніх років приходив саме до такого естетичного вирішення утопічних настроїв часу, звертаючись до створення чуттєвої "утопії втечі" (за Є.Шацьким), в якій міфологічними формами знімається протиставлення людини і світу, природного і соціального, раціонального та ірраціонального (що давало підставу звинувачувати його в естетстві). Але письменник, на відміну від прарафаелітів, О.Уайльда, не виводить ідеальне поза межі моралі. Його пошук спрямований на створення такого світу, де б змогла реалізувати себе життєстверджуюча людина (різновид "універсальної" особистості), яка в соціальній кривовій дійсності не мала змоги самовідбутися. Відтворюючи особливий тип просторового освоєння світу (острів-корабель), письменник типологічно спрямований на переорієнтування принципу побудови утопічних моделей світу, висловлених Г.Уеллсом, який наголошував на необхідності ідеалу, що втілювався б не в зведенні фортеці, а в будівництві держави-корабля.

Коцюбинський відтворює надавичайно своєрідну організацію естетичного простору утопічної країни сонця ("Сон", "Хвала життю", "На острові"). Класична структурна константа утопічного топосу - острів - набуває функціональних ознак дублювання, з одного боку, самого небесного світила (кораблем постає то сам острів, де капі-

тан - небесне світило, то сонце, яке перетворює острівок на "велетенську тінь" небесного корабля серед моря), з іншого боку, ліричного "я". Тобто в естетичній утопії - утопії сонця - актуалізується одне з символічних значень сонця як вищої цілісності людини (за Юнгом). Відмова від структурування простору (острів перебуває у постійному плаванні, знаходячись одночасно скрізь і ніде) обумовлює часову розімкненість у вічність і вихід за межі історичного часу.

У Висновках викладено основні результати роботи. Художнє еволюціонування М.Коцюбинського розглянуто як перехід від народницької до модерністської парадигми, що відповідало соціокультурній переорієнтації з позитивістських основ на новий "міфологізуючий" тип філософствування в загальноєвропейському духовному контексті кінця XIX - початку XX століття. У творчості письменника виявлено типологію основних світоглядних тенденцій "філософії життя" (Бергсон, Дільтей, Зіммель, Ніше, Ортега-і-Гассет, Шпенглер), яка, встановлюючи синонімічність понять "життя" і "творчість", відкривала особливий органістичний погляд на єдине буттєве начало світу і людини.

Аналіз модерністської художньої практики М.Коцюбинського засвідчив, що вона формувалася як синкретична імпресіоністична поетика в осмисленні фрагментарного світу, де художник "аводив" і возз'єднував у цілісності власної творчості втрачену гармонійність буття, долаючи відчуженість людини.

У роботі обґрунтовується, що в основі модерністської парадигми письменника лежала концепція творчої особистості. Виявлено і досліджено основні модифікації останньої, серед яких автором розрізняються homo-ludens, людина-артист, людина життєстверджуюча. Розглянуто амбівалентну природу творчого начала, проаналізовано своєрідність трансформації "тілесності свідомості" та "реабілітації тіла" (Ніше) у творах М.Коцюбинського.

У поетиці та естетиці письменника досліджено такі форми художньої умовності як міф та утопія. Міфологічні моделі розглянуті як виявлення процесів ре- та неоміфологізації. Автором вивчена основна система міфологем у творчості М.Коцюбинського. Проаналізовано специфіку утопічної свідомості. Виявлено своєрідність соціальної утопії та антиутопії, естетичного утопізму митця.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Міфологема марева у творчості М.Коцюбинського// Нове прочитання забутих сторінок української літератури. Зб. наук. пр.- Дніпропетровськ,1996.- С.29-33.
2. Імпресіоністична інтерпретація історичних подій у повісті "Fata morgana" М.Коцюбинського// Література й історія. Матеріали міжнародної наукової конференції. - Запоріжжя, 1996.- С. 34-37.
3. Художньо-естетична трансформація "філософії життя" у творчості М.Коцюбинського// IV Міжнародна конференція. Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. - Дніпропетровськ:Поліграфіст.- 1997. Т.1(2).- С. 87-90.
4. Особенности формирования концепции творческой индивидуальности у М.Коцюбинского (на материале этюда "Цвет яблони")//Университетский ученый: облик, образ, модель. Материали міжвузовської наукової конференції. -М.,УРАО,1997.- С.50-53.
5. К особенностям художественных модификаций концепции творческой личности в русской и украинской литературе начала века [У співавт. з Л.Темченко]//Русская литература XX века в контексте мировой культуры. IV Крымские международные шмелевские чтения. Материали наукової конференції.-Алушта,1997.-С.131-133.
6. Анрі Бергсон і Михайло Коцюбинський: до питання про художню трансформацію "філософії життя"// II Міжнародна конференція. Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур.- Дніпропетровськ,1995.- С.30
7. Народна соціальна утопія у Д.Яворницького та М.Коцюбинського// Регіональне і загальне в історії. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І.Яворницького. - Дніпропетровськ, 1995.- С.276-277.
8. Утопічні елементи в творчості М.Коцюбинського і В.Реймонта. Досвід типологічного аналізу // Поетика художнього твору. Матеріали доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Київ - Херсон, 1996.-

Вип. 1.-С.185-186.

9. Е.Золя і М.Коцюбинський: досвід типологічного аналізу// III Міжнародна конференція. Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур.- Дніпропетровськ, 1996.- С. 45.

АНОТАЦІЯ

Михалінчик Л.Г. Творчість М.Коцюбинського в руслі "філософії життя" (від народницької до модерністської парадигми). Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. - українська література.- Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997.

У дисертації досліджується система переходу М.Коцюбинського від народницької до модерністської парадигми в її генезисі, динаміці та формах художнього вираження. Автор аналізує типологічний ряд концептуальних елементів структури "філософії життя" у прозі художника, розробляє модифікації творчої особистості, розглядає специфіку міфологічних та утопічних моделей у поезії М.Коцюбинського.

Ключові слова: "філософія життя", концепція творчої особистості, homo ludens, людина-артист, людина життєстверджуюча, міф, утопія.

АННОТАЦИЯ

Михалинчик Л.Г. Творчество М.Коцюбинского в русле "философии жизни" (от народнической к модернистской парадигме). Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01.- украинская литература.- Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

В диссертации исследуется система перехода М.Коцюбинского от народнической к модернистской парадигме в ее генезисе, динамике и формах художественного выражения. Автор анализирует типологический ряд концептуальных элементов структуры "философии жизни" в прозе художника, разрабатывает модификации творческой личности, рассматривает специфику мифологических и утопических моделей в поэтике М.Коцюбинского.

Ключевые слова: "философия жизни", концепция творческой личности, homo ludens, человек-артист, человек жизнеутверждающий, миф, утопия.

ANNOTATION

Mikhailinchick L.G. M.Kotsubinsky creative in the field of "life philosophy " (from populism to modernist paradigm). Manuscript. The thesis is for a candidate degree in philology by speciality 10.01.01 - Ukrainian literature. - Dnepropetrovsk State University, Dnepropetrovsk, 1997.

The system of M.Kotsubinsky transition from populism to modernist paradigm in its origin, dynamic and forms of artistic expression is worked out in this thesis. The author analyses typological row of structural elements in conception "life philosophy" in writer's prose; works out modifications of creative person; considers the specific character of mythological and utopian patterns in M. Kotsubinsky picture of world.

Key words: "life philosophy", creative person conception, homo ludens, man-actor, life-asserting man, myth, Utopia.

AB 38939

AB 38939